ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.54614/JTRI.2022.4613

XVI. Yüzyılın Ortalarında Saray (Saraybosna) Şehrinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Hukuk

Socio-Economic Structure and Law in the City of Serai (Sarajevo) in the Mid-XVI Century

İbrahim Etem ÇAKIR

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of History, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

ÖZ

Saraybosna; Slav dillerinde, Boşnakça'da ve Batı literatüründe Sarajevo, Osmanlı Türkçesi'nde Saray ovası, Saray kasabası, Saray, Saray Bosna veya Bosna Sarayı (Bosnasaray) adlarıyla geçer. Osmanlılar ilk olarak II. Murad döneminde bugünkü şehrin yakınındaki Hodidjed kasabasını ele geçirdiler. Hodidjed ve çevresi, Saray Ovası ile beraber bu dönemde Osmanlı idaresi altına girdi. XVI. yüzyılda Gazi Hüsrev Bey tarafından burada inşa edilen külliye ve kurulan vakıflarla Saraybosna bir Türk-İslam şehri haline geldi. Saray, bu dönemde Bosna livâsının merkezi durumundaydı. XVI. yüzyılın ortalarında askeri nedenlerden dolayı sancağın merkezi Banyaluka'ya (Banja Luka) taşındı.

Bu incelemede XVI. yüzyılın ortalarında Saray şehrinin sosyal ve ekonomik durumu, müslim-gayrimüslim ilişkileri ve hukuk uygulamaları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ana kaynak olarak, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1556-1558 tarihli kadı sicili kullanılmıştır. Bu defter, Saray kazâsının günümüze ulaşan en eski tarihli şer'iyye sicilleri arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Şer'iyye Sicili, Hukuk, Saraybosna, Saray, Toplum

ABSTRACT

Saraybosna (Sarajevo) is expressed as Sarajevo in Slavic languages, Bosnian, and Western literature; Serai plain, Serai township, Serai, Saray Bosna, or Bosna Serai (Bosnasaray) in Ottoman Turkish. Ottomans first occupied the town Hodidjed close to today's city during the sovereignty of Murad II. Hodidjed and its surrounding with Serai Plain were taken under command of Ottoman Empire during this period. Sarajevo became a Turkish and Islamic city with Islamic-Ottoman social complexes constructed and foundations established here by Gazi Hüsrev-Beg in the XVI century. Serai was the centre of Bosnian brigade in this time. Centre of the sanjak was moved to Banja Luka in the mid-XVI century due to military reasons.

This study involved information regarding social and economic status of the city Serai, muslim and non-muslim relations, and practices of law in mid-XVI century. Particularly kadi registry of 1556-1558 kept in the Library of Gazi Hüsrev-Beg were used as main source. This book is among the oldest extant seriyye (court) records of the township Serai.

Keywords: Economy, Kadi Registry, Law, Sarajevo, Serai, Society

Giriş

Saraybosna; Slav dillerinde, Boşnakçada ve Batı literatüründe Sarajevo, Osmanlı Türkçesi'nde Saray ovası, Saray kasabası, Saray, Saray Bosna veya Bosna Sarayı (Bosnasaray) adlarıyla geçmektedir (Aruçi, 2009: 128). Coğrafyacılar Bosna adının aynı bölgede akan çayın diğer bazı yazarlar ise Trakya'nın Vesyen (Latince Besien) halkının adından hareketle verilmiş olduğunu belirtmişlerdir (İnciciyan & Adreasyan, 1974: 101). Bosna Irmağı ile Miljaçka Irmağı'nın birleştiği yerde (Darkot, 2001: 735), bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu mevkide Osmanlı öncesinde Vrhbosna adında küçük bir yerleşim yeri mevcuttu. Bu kesimde Roma İmparatorluğu dönemine kadar inen bir küçük iskân biriminin varlığı söz konusu ise de Saraybosna tamamıyla Osmanlılar devrinde kurulan bir şehirdir (Aruçi, 2009: 128).

XIV. yüzyılın sonlarına doğru Bosna bölgesine yönelik Osmanlı akınları başladı. İlk ciddi Osmanlı hücumları, 1392'de Paşa Yiğit Bey tarafından Üsküb'ün alınmasından sonra meydana gelmiştir (Emecen, 1992: 296). İshak Bey'in yanında Balkanlar'da fetih hareketine katılan oğlu İsa Bey kardeşleriyle birlikte Bosna taraflarında akınlar gerçekleştirmiştir (İnbaşı & Kul, 2018: 16). Osmanlılar ilk olarak II. Murad döneminde Hodidjed kasabasını ele geçirdiler. Hodidjed ve çevresi, Saray Ovası ile beraber bu dönemde Osmanlı idaresi altına girdi. Uç sahası durumuna gelen Vrhbosna adlı varoşla birlikte Hodidjed kasabası ve civarı, Üsküp beyi İsa Bey tarafından idare edilmekteydi (Aruçi, 2009: 128). 1463'te Bosna'nın tamamı Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra bölgede bir sancak kuruldu. Rumeli beylerbeyliğine bağlı Bosna sancağı ilk zamanlarda askerî yönden önemli bir idarî bölge niteliği taşımaktaydı (Emecen, 1992: 296). Bosna sancağı Rumeli beylerbeyliğine bağlı olarak kuruluşundan müstakil Bosna eyaletinin organize edilmesine kadar, bu sancaktan çıkarak gelişmiş olan Hersek, Klis, Pakrats ve Krka gibi komşu sancaklar için merkezi bir role sahipti (Oruç, 2005: 254).

Bu çalışma, Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da 1-5 Haziran 2016 tarihinde düzenlenen IV. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiri metninin genişletilmiş hâlidir.

Geliş Tarihi/Received: 14.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.02.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: İbrahim Etem ÇAKIR
E-posta: ietem.cakir@atauni.edu.tr

Atıf: Çakır, İ. E. (2022) XVI. Yüzyılın Ortalarında Saray (Saraybosna) Şehrinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Hukuk. *Turcology Research*, 74, 360-370.

Cite this article: Mete, A. S. (2022). Socio-Economic Structure and Law in the City of Serai (Sarajevo) in the Mid-XVI Century. *Turcology Research*, 74, 360-370.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

XVI. yüzyılda Bosna sancağının sınırları genişlemiş, 1526 Mohaç Zaferi'nden sonra Yayça ve Banaluka'nın (1528) yanı sıra Klis Kalesi ve Dalmaçya kıyıları (1537) Osmanlı hâkimiyetine dâhil oldu. Bu dönemde Bosna sancağının altı kazası mevcuttu ve sancağın merkezi Saray Bosna idi. 1552'den itibaren Bosna sancağına tayin edilen beylerin askerî nedenlerle Banaluka'da oturmaya başlamaları üzerine sancağın merkezi de buraya taşındı (Emecen, 1992: 296). XVI. yüzyılda Saraybosna, Doğu'dan Adriyatik limanlarına, Dubrovnik ve Split'e gelen ticaret kervanlarının merkezi olarak öne çıktı (İnalcık, 2005: 26).

1580 yılında askerî ve stratejik ehemmiyetinden dolayı Bosna, eyalet haline getirildi. Eyâletin ilk oluşturulduğu dönemdeki sancakları arasında Bosna, Hersek, Klis, Pojega, Orahoviçe, Krka, İzvornik yer almaktaydı. XVI. yüzyılına sonlarında Bosna eyaletine tabi sekiz sancak mevcuttu (Emecen, 1992: 296).

Saraybosna'nın bir şehir halinde temellerini oluşturacak eserlerin inşasına başlandığında Brodec köyünde yaptırılan ilk Osmanlı sarayından dolayı 1455'den itibaren buraya Saray, Sarayovası veya Saray kasabası adı verildi (Aruçi, 2009: 129). 1660 yılında Saray şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi, aşağı Hünkâr Camii'nin olduğu yerde bir saray inşa edilmek suretiyle şehre Saray isminin verildiği, nehrin adına Bosna denildiği, nehrin ismi ile şehir adının tamlama yapılarak Bosnasaray şeklinde isimlendirildiğinden söz etmiştir (Evliya Çelebi, 128a).

Türk fethinden sonra Bosna eski şehir ve kasabalarında büyük gelişmeler meydana geldi. Türkler tarafından kurulan şehirlerin hepsi haberleşmeyi ve nakliyatı kolaylaştıracak stratejik bakımdan uygun yerlerde oluşturuldu. Bu tip şehirlerin gelişmesi eski madenci şehirlere göre daha hızlı gerçekleşti. Eski bir pazar yerinde kurulduktan sonra askerî birlik yerleştirilen ve idare merkezi olarak gelişen Saraybosna ve Banaluka bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu şehirler zamanla sanayi ve ticaret merkezine dönüştü (Djurdjev, 1992: 299). Saraybosna şehrinin gelişmesinde Gazi Hüsrev Bey'in katkıları oldukça önemlidir. Toplam on yedi yıl kadar Bosna sancak beyliği yapmış olan Hüsrev Bey, yoğun fetih ve gaza faaliyeti yanında Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan dinî, ticari ve kültürel tesisler yaptırmıştır. Bu katkılarından dolayı Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak İsa Bey, ikinci kurucusu olarak da Gazi Hüsrev Bey'in adı zikredilir (Okiç, 1996: 454). Saraybosna'da yer alan Gazi Hüsrev Bey Külliyesi cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, hankah, imaret, han, hamam, türbe vb. yapılardan meydana gelmiştir. Bu yapıların bir kısmı Gazi Hürev Bey döneminde bazıları ise sonradan inşa olunmuştur (Eyice, 1996: 454-458; Oruç, 2009: 645-670).

Osmanlı idaresinin kurulmasından sonraki süreçte 1468-1570 yılları arasında Saray şehrinin nüfusu hızla artmıştır. Tahrir defterlerindeki veriler bunu kanıtlamaktadır. Saray şehri, 1468'de 5 Müslüman, 65 Hristiyan haneye sahip küçük bir yerleşim birimiydi (Aruçi, 2009: 129). 1489'da 92 Müslüman hâneye karşılık, 89 gayrimüslim hane, 8 mücerred, 6 bive ve Dubrovnikli 7 hâne deftere kayıtlıdır. Nüfusu hızlı bir şekilde artan Saray'da 1530 yılında 32 mahallede Müslüman nüfus 1032 hâne ve 568 mücerred, şehrin varoşlarında yaşayan gayrimüslim nüfus ise 15 hâne ve 16 bive olarak kayıtlıydı (Yardımcı, 2006: 43-45) 1570'te şehirde 63 Müslüman mahallesi vardı. Bu tarihte Müslümanlar 3579 hane ve 2079 mücerred, gayrimüslimler ise 88 hane ve 4 bîveden oluşmaktaydı (Aruçi, 2009: 129). Şehir nüfusundaki artışı XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde görülen genel nüfus artışının oldukça üzerindedir. Bu durum Saray ve çevresinde yürütülen iskân faaliyetleri, göç, ekonomik ve sosyal refahın artmasıyla yakından ilgilidir.

Kaynaklar

Bu incelemede ana kaynak olarak Saraybosna kazâsına ait 88 numaralı şer'iyye sicili kullanılmıştır. İncelenen 1556-1558 tarihli ve 442 sayfadan oluşan defterde, bin yedi yüze yakın dava kaydı yer almaktadır. Kayıtların çok büyük bir kısmı Türkçe olarak kaydedilmiş olmasına karşılık az da olsa Arapça düzenlenen kayıtlara da rastlanmaktadır. Arapça kayıtların içeriğinin alım satım, nafaka, alacak verecek ve miras ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Defterde gayrimenkul satışı, borç ve alacak meseleleri, miras, evlenme boşanma, kölelik, çiftlik ve baştina tasarrufu meseleleri, vakıflar, kefalet, nafaka ve bazı hukukî sorunlarla ilgili dava kayıtları yer almaktadır.

Saraybosna sicilleri üzerine bazı incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı sicillerin tanıtımı üzerine olup bazıları ise araştırma inceleme niteliğindeki çalışmalardır. Halil İnalcık, II. Viyana kuşatmasından sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin Bosna cephesindeki muharebeleri ve aynı dönemde Bosna'nın idarî ve ekonomik durumu hakkında bilgilere yer vermiştir (İnalcık, 1942: 178-187). Vehbi Günay, Balkan şehirlerine ait siciller hakkında detaylı bilgiler vermiştir (Günay, 2003: 71-82). Yuzo Nagata ve Maçiko Nakata ise 1762'den sonraki Saraybosna kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtlarını incelemiştir (Nagata, 1999: 691-724) Fethi Gedikli, 1788-1871 tarihli bir Bosna mahkeme defterini incelediği çalışmasında Bosna-Hersek sicilleri hakkında bilgi vermiştir (Gedikli, 2005: 569-600). Vanco Boskov ve Jasna Samic, XVI. yüzyılda Saraybosna'da köleler ile ilgili birkaç sicil kaydını yayınlamıştır (Boskov & Samic, 1979: 5-12).

Şehrin Mahalleleri

İncelenen dönemde şehirde yetmiş civarında mahalle adı kadı sicilinde yer almaktadır. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için mahalle adları genellikle cami, mescid, zaviye, medrese gibi müesseselerin kurucularının adıyla ya da doğrudan şahıs adlarıyla anılmaktadır. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler Varoş ve Frenkler Mahallesi olarak deftere kaydedilmiştir. Genellikle mahalle mescitleri mahallelerin adını oluşturmuştur. Şehirde bu durumda çok sayıda mahalle bulunmaktadır. Dinî ve sosyal yapılara ve mahalle isimlerine kaynaklık teşkil eden kişiler arasında yerel yöneticiler, esnaflar ve diğer varlıklı kimseler bulunmaktadır. Hâce Kemal, Hacı Süleyman, İskender Kethüda, Katib Hacı Haydar, Neccar İbrahim, Sarrac İsmail, Sarrac Ali, Tacir Hasan mahalleleri şehrin önde gelen kişilerin isimleriyle anılmıştır. Cami adıyla isimlendirilen mahalleler şunlardır: Hüsrev Bey, Katib Hacı Haydar, Cami-i Atik, Hacı Muslihiddin, Mehmed Bey, Monla Arab, Şeyh Ferruh, Yahya Paşa, Yahya Paşa. İsmini medrese ve zaviyeden alan mahalleler Firuz Bey Medresesi Mahallesi, İskender Paşa Zaviyesi Mahallesi'dir. Saray şehrinde kadınlar tarafından inşa edilen mescitler aynı zamanda mescidin bulunduğu mahalleye ad olmuştur. Sinan Voyvoda Hatunu Mescidi ve Tutcu Hatun Mescidi mahalleri bu duruma örnektir. 1556-1558 yıllarında şehrin mahalleri Tablo-1'de yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1.
1556-1558 Yıllarında Saraybosna'nın Mahalleri

Ali Bey Mescidi	**Hüsrev Bey Camii**
Armağancı Mescidi	İskender Kethüda Mescidi
Ayas Bey Mescidi	İskender Paşa
Bakır Baba oğlu Hacı Mehmed Mescidi	İskender Paşa Zaviyesi
Yalak	Katib Hacı Haydar Camii
Balioğlu Hacı Mehmed Mescidi	Kebkebir Mescidi
Beltekoğlu Mescidi	Kemal Bey Mescidi
Cami-i Atik	Kamotin
Çıkrıkcı Hacı Muslihiddin Camii	Küçük Hacı Mescidi
Davud Çelebi Mescidi	Küçük Pazarcı Mescidi
Derzi Paşaoğlu Sinan Mescidi	Küçük Yazıcı Mescidi
Firuz Bey Medresesi	Mehmed Bey Camii
Frenkler	Mehmed Bey Mescidi
Gönüllü Sinan Mescidi	Mevlana Arab
Hâce Durak Mescidi	Mimar Sinan Mescidi
Hâce Kemal Mescidi	Monla Arab Cami
Hâce Paşa Tekye Mescidi	Neccar İbrahim
Hacı Ahmed Mescidi	Sağrakçı Mahmud Mescidi
Hacı Ali Bey Mescidi	Sarrac Ali Mescidi
Hacı Cafer Mescidi	Sarrac İsmail Mescidi
Hacı Eynehan Atik Mescidi	Sinan Halife Mescidi
Hacı İdris Mescidi	Sinan Voyvoda Hatunu Mescidi
Hacı Kartal Mescidi	Sinan Voyvoda Mescidi
Hacı Kazanlar	Sinanoğlu Hacı Atik Mescidi
Hacı Mehmed (Volakolu)	Şaban Halife Mescidi
Hacı Memi Bey	Şeyh Ferruh Camii
Hacı Mescidi	Tacir Hasan Mescidi
Hacı Muhyiddin Bali Mescidi	Topaloğlu Hacı Eynehan Cedid
Hacı Paşa Tekyesi Mescidi	Tutcu Hatun Mescidi
Hacı Seydi Mescidi	Varoş
Hacı Süleyman Mescidi	Vekilharc Mescidi
Haraccı Muslihiddin Mescidi	Yahya Paşa Camii
Haraççı Mescidi	Yakub Paşa Mescidi
Haseki Mescidi	Yazıcı Mescidi

Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde farklı milletler bir arada yaşamaktaydı. Farklı dinlere mensup milletleri huzur ve barış içinde yaşatmayı gaye edinen "Millet Sistemi"nin bir sonucu olarak Müslüman ve gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik ilişkilerinin çok gelişmiş olduğu mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kayıtlardan, Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine kefil oldukları, borç alıp verdikleri, alım satım akdi gerçekleştirdikleri görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim ilişkilerinin gelişmiş olması bu ilişkilerin güven temelli olduğuna işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda zimmilerin Osmanlı hukuk sistemine duydukları güvenin bir sonucudur (Koçak, 2019: 363-404). İncelenen dönemde Saraybosna şehrinde az sayıda da olsa zimmî reaya ikamet etmekteydi. Mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Müslümanlar ile zimmîler arasında alım satım, kefalet, borç meseleleri şeklinde ilişkiler söz konusudur. Hüseyin bin Abdullah, şehrin varoşunda yer alan evini Miloş adlı zimmîye 700 akçe karşılığında satmıştır (SŞS, 88: 52/2). Müslüman kadınların zimmi erkeklere gayrimenkul satışına dair bilgiler mevcuttur. Ayşe binti Abdullah adlı kadın vekili aracılığıyla şehrin varoşunda yer alan evini zimmî Toma veled-i Marko'ya 2150 akçeye satmıştır (SŞS, 88: 123/1. Evahir-i Ca 964/Mart 1557). Ayas Bey Mescidi Mahallesi'ndeki ev ise Emine Hatun tarafından vekili aracılığıyla Mihoyil veled-i Marko adlı zimmîye 6000 akçeye satılmıştır (SŞS, 88: 123/1. Evahir-i Ca 964/Mart 1557).

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında zaman zaman alacak-verecek ve bu sebeple kefalet akdinden kaynaklanan hukukî durumlar ortaya çıkmaktaydı. Ferhad bin Nasuh, Marko adlı zimmiye 4 altını karz türünden borç verdiğini, Yerko adlı zimminin de borca kefil olduğunu ifade etmiştir. Marko ise borç ve kefillik durumunu ikrar etmesine karşılık ödeme hususunda inat etmesi üzerine muhzıra teslim edilmiştir (SŞS, 88: 167/2. Evahir-i C. 964/Nisan 1557). Ramazan bin Turhan ile zimmi Aşyar alacak verecek meselesinden dolayı mahkemelik olmuştur. Ramazan'ın iddiasına göre Aşyar'dan 520 akçe alacağı bulunmaktadır. Aşyar ise bu meblağın 250 akçesini inkâr etmiştir. Müslüman arabulucular, Ramazan'ın lehine tanıklık yapınca mahkeme tarafından borcun edasına hükmedilmiştir (SŞS, 88: 167/2. Evahir-i Ca. 964/Nisan 1557).

İncelenen dönemde şehirde az sayıda da olsa Frenk nüfus sakindi. Frenklerin alım-satım, alacak-verecek vb. konularda kadı mahkemesini kullandığı anlaşılmaktadır. Evasıt-ı Zilhicce 964/Ekim 1557 tarihli kayda göre Frenk taifesinden Matko adlı Frenk ile Andon nam zimmi arasında dükkân tasarrufundan kaynaklı olarak münakaşa yaşanmıştır. Dükkân, Hâce Kemal Vakfına aittir. Matko'nun iddiasına göre Andon haksız yere dükkânı tasarruf etmektedir. Andon ise dükkânın bir şahıstan satın aldığını bildirmiştir. Frenk Matko'dan iddiasını ispatlaması istenmiş, bu hususta Müslümanlardan üç kişi Matko lehine tanıklıkta bulunmuştur. Matko davayı kazanmış ve vakfın mütevellisinden dükkânı kiralamıştır (SŞS, 88: 309/3. Evasıt-ı Zilhicce 964/Ekim 1557).

Vakıflar

Bugünkü Saraybosna'nın şehirleşmesi Gazi İsa Bey'in[1] vakıflarıyla başlamıştır. İsa Bey'den sonraki dönemde Bosna sancakbeyleri ve önde gelen yöneticiler, zengin tüccar ve zanaatkârlar kurdukları vakıflarla Saraybosna'nın sancak ve eyalet merkezi olmasını sağlamışlardır (Oruç, 2012: 67-88; Zlatar, 2012: 57).

İncelenen defterde vakıf mallarının kiraya verilmesi ve işletilmesine dair çok sayıda kayıt yer almaktadır. 1556-1558 tarihli sicil defterinde adı geçen vakıflar şunlardır: Hüsrev Bey Vakfı, Mahmud Paşa Vakfı, İsa Bey Vakfı, İsa Beyoğlu Mehmed Bey Vakfı, İskender Paşa Vakfı, Firuz Bey Medresesi Vakfı, Ayas Bey Vakfı, Hacı Memi Mescidi Mahallesi Vakfı, Hacı İdris Mescidi Mahallesi Çeşme Vakfı, Sarrac Ali Mescidi Vakfı, Hâce Durak Vakfı, Ambarcı Memi Vakfı, Mimar Sinan Vakfı, Hacı Davud Vakfı, Hâce Kemal Vakfı, Ferruh Bey Vakfı, Hacı Davud Mescidi Vakfı, Hacı Paşa Vakfı, Kazgancı Hacı Ali Vakfı, Muallimhâne Vakfı, Hüsniye Hatun Vakfı, Ferahnaz Hatun Vakfı, Şehnaz Hatun Vakfı, Emine Hatun Vakfı.

İncelenen dönemde diğer öne çıkan vakıflar arasında İsa Bey ve Kemal Bey tarafından kurulan vakıflar yer almaktadır. Kayıtlarda İsa Bey Vakfı ile ilgili olarak; vakfın alacaklarının tahsili (SŞS, 88: 17/2), vakfa ait gayrimenkullerden olan dükkân (SŞS, 88: 155/1), ev (SŞS, 88: 186/2), bostan yeri (SŞS, 88: 246/2), bahçe (SŞS, 88: 167/1), arazi (SŞS, 88: 303/1), satışı ya da kiraya verilmesiyle ilgili bilgiler yer almak-

1 İsa Bey, XV. yüzyıl ortalarında Üsküp ve Bosna sancakbeylik görevlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda adı İshakbeyoğlu İsa Bey ve Gazi İsa Bey olarak geçer. Babası, Üsküp fatihi meşhur Osmanlı uç beylerinden Paşa Yiğit'in evlatlığı olup sonradan buranın idaresini üstlenen İshak Bey'dir. Bosna bölgesinin Osmanlı idaresine dâhil olmasından sonra Bosna sancakbeyi oldu ve bu görevi 1469'a kadar devam etti (Pelidija & Emecen 2000: 475).

tadır. İsa Bey Vakfı'na gelir sağlayan değirmenlerin su bendinin tamiri için mahkemeye müracaat edilmiştir. Mimar ve bilirkişi heyetinin yaptığı keşif sonucunda su bendinin tamiri için 20000 akçeye gereksinim olduğuna hükmedilmiştir (SŞS, 88: 52/4).

İncelenen dönemde vakıfların bir kısmının kurucuları kadınlardı: Ferahnaz Hatun Vakfı (SŞS, 88: 335/4, 411/2), Şehnaz Hatun Vakfı (SŞS, 88: 71/3), Hüsniye Hatun Vakfı (SŞS, 88: 75/4), Emine Hatun Vakfı (SŞS, 88: 10/4) bu türden vakıflar arasındaydı. Ferahnaz Hatun, Gazi Hüsrev Bey'in kethüdalığını (Zlatar 2012: 60) yapan Kemal Bey'in hanımıdır (SŞS, 88: 411/2). Bu kayıtlılardan da anlaşılacağı üzere zengin kadınlar ellerindeki sermayelerinin bir kısmını vakfetmişler ve bu yolla şehrin sosyal ve ekonomik yönden gelişimine katkı sağlamışlardır.

Kadı sicillerinde adından en çok söz edilen vakıf hiç şüphesiz Hüsrev Bey[2] Vakfı'dır. Saraybosna'da yer alan Gazi Hüsrev Bey Külliyesi; cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, hankah, imaret, han, hamam, türbeden meydana gelmiştir (Eyice, 1996: 545-458). İncelenen dönem mahkeme kayıtlarında Hüsrev Bey Vakfı'na bağlı birimler arasında cami (SŞS, 88: 43/3, 72/2, 120/5, 336/2, 359/2), medrese (SŞS, 88: 329/3), türbe (SŞS, 88: 196/1), hamam (SŞS, 88: 15/2, 369/3), dükkân (SŞS, 88: 63/3) ve kervansaraydan (SŞS, 88: 301/1) söz edilmiştir. Bunun yanı sıra vakfa gelir sağlayan gayrimenkuller arasında çok sayıda evin olduğu görülmektedir (SŞS, 88: 24/3, 123/3, 123/4, 349/2). Hüsrev Bey Vakfı'na ait nakit para ise kimi zaman karz türünden bazı kimselere borç olarak verilirken bazen de vakfa ait para mudarebe ortaklığı bağlamında yatırım aracı olarak kullanılmıştır.

Mudârebe, kâr paylaşımı esası çerçevesinde kurulan bir emek-sermaye ortaklığıdır (Kallek, 2005: 359). İslâm'dan önce eski bir bir Arap geleneğine dayanan mudârebe, Orta Çağ'da Eski Yunan ve Roma'daki commenda ortaklığıyla benzer özellikler taşımaktaydı (Gedikli, 1998: 33-34). İslâm'dan sonra da varlığını devam ettirmiştir. Bir iş yapmak amacıyla ve ortaya çıkan kârı paylaşmak, zararı ise sermayeye çıkarmak şartıyla bir tarafın sermayesini, diğer tarafın da emeğini ortaya koyarak yaptıkları bir ortaklık türüdür (Gül, 2005: 48-50). Evasıt-ı Zilhicce 964/Ekim 1557 tarihli kayda göre Hüsrev Bey Vakfı'nın kâtibi Mustafa Çelebi, Arnavud Hasan ile dağdan odun getirmek üzere 6 altın sermaye ile mudarebe akdi çerçevesinde ortaklık kurmuştur. Arnavud Hasan'ın kayıp olmasından dolayı kefili Ali bin Abdullah'dan alacak talebinde bulunulmuş ve dağdan getirilen odunların dörtte birinin Mustafa'ya verilmesine mahkeme tarafından hükmedilmiştir (SŞS, 88: 315/1). Bu kayıttan anlaşılacağı üzere vakıf parası mudarebe türü bir ortaklığa konu edilmiştir. Bu ortaklıkta vakıf sermayesini kullanan Arnavud Hasan kâr paylaşımı yapmadan ortadan kaybolduğu için O'na kefil olan Ali'den alacak talep edilmiştir.

Saraybosna şehrinde kurulan vakıfların ticarî hayata ciddi katkı sağlıyordu. Vakıf sermayesi ile emek-sermaye iştiraki olarak bilinen mudarebe türü ortaklık kurulmasının yanı sıra başta tüccar ve esnaf olmak üzere para gereksinimi duyan pek çok kişiye kredi veriliyordu (SŞS, 88: 10/4, 10/5, 17/2, 18/1, 44/4, 96/1, 145/2, 310/2, 315/1, 324/3, 335/4, 365/1, 369/1). Vakıflara ait paranın enflasyon karşısında değerinin korunması için bazen muamele-i şer'iyye türünden borç verildiği anlaşılmaktadır. Muamele-i şer'iyye, borç alırken ya da borcun vadesini uzatırken haram olan faizden kurtulmak için tahakkuk edecek fazlalığın satım akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamak üzere yapılan işlemdir (Kaya, 2007: 14-20). Evahir-i Zilhicce 964/Ekim 1557 tarihli bir kayıtta Hacı Davud Mescidi Vakfı'nın karz nevinden 2000 akçe ve kitap ücreti olarak 200 akçe alacağı olduğundan bahisle mütevelli Hüseyin bin Hacı Cafer alacağın tahsili için mahkemeye başvuruda bulunmuştur. Borçlu merhum Kürkçü Abdi'nin vasisi borcu inkâr etmiş, şahitlerse vakfa belirtilen miktarlarda borç olduğunu ifade etmişlerdir. Mahkeme borcun muhallefattan ödenmesine hükmetmiştir (SŞS, 88: 324/3). Burada borç miktarı 2000 akçe olmasına karşılık paranın değerinin korunması için 200 akçelik kitap satışı sonradan eklenmiş olmalıdır. Satın alınan kitap için vakfa 200 akçe ödeme yapılıp daha sonra bahsi geçen kitap vakfa hediye edilecektir. Muamele-i şer'iyye yetim mallarının işletilmesinde de başvurulan bir yöntemdi. Evail-i Cemaziyelahir 965/Mart 1558 tarihli bir kayıtta yetim kalan iki çocuğa ait 500 akçe iki yıllık muameleye tabi tutulmuş yıllık %15 değerlenme hesabı ile yetimlerin vasisinin 650 akçe ödemesi kararlaştırılmıştır (SŞS, 88: 423/2). Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere gerek vakıf parası gerekse yetim malları muamele-i şer'iyye adı verilen bir yöntemle işletilmektedir. %10-15[3] arasındaki fazlalık devlet tarafından da onaylandığı için bu tür muameleler mahkemede yapılmaktaydı.

Vakıflar ile son olarak vakfa ait gayrimenkullerin Müslümanların yanı sıra zimmi şahıslarca kiralandığı ya da satın alındığına dair kayıtlarda bilgiler yer almaktadır (SŞS, 88: 119/1, 313/2, 333/1). Saray'da kurulan vakıflar şehrin imar ve iskânına ciddi katkılar sağlamıştır. Vakıflar sayesinde şehrin ekonomik ve ticarî faaliyetleri gelişmiş, üretim imkânları artmıştır. Vakıflar toplumsal barışı, sosyal yardımlaşmayı ve kaynaşmayı da beraberinde getirmiştir. Ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ve çeşitlenmesi Saray şehrinin nüfusunun artmasını sağlamıştır.

Evlenme

İncelenen dönemde aile hukukuna dair bazı meseleler kadı mahkemesinin gündemini meşgul etmiştir. Nikâh, boşanma, mehir vb. hususlarda bazı kayıtlar söz konusudur. Evliliğin aşamalarından birisi nişanlılık sürecidir. Evlenmeleri caiz olan iki kişinin birbiriyle evlenmeyi karşılıklı vaad etmesi anlamına gelen nişan ve bunun sonucunda ortaya çıkan nişanlılık ilişkisine birçok toplumda rastlanmaktadır (Acar, 2007: 152). Saray kazâsından Oruç bin Tursun mahkemede, Mevlana Arab Mescidi Mahallesi'nden Başmakçı Hüseyin'in kızı Emine ile nişanlandığını, ancak kızın nişanı bozmak ve başka birisiyle evlenmek niyetinden olduğunu haber aldığından aralarındaki namzedlik ilişkisinin sona ermesini talep etmiştir. Kızı temsilen mahkemede bulunan erkek kardeşi bu durumu tasdik etmiş ve nişan bozulmuştur (SŞS, 88: 316/1. Evasıt-ı Zilhicce 964/Ekim 1557). Nişanlılık evlilik öncesi tarafların birbirini tanıma devresidir, taraflara evlenme mecburiyeti yüklemez. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre nişan, bir akid olmayıp sadece evlilik vaadinde bulunmaktan ibaret bir söz vermedir. Bundan dolayı nişanlı olan taraflardan herhangi biri tek taraflı olarak bu ilişkiyi bitirme hakkına sahiptir ve bu hususta karşılıklı rızanın bulunması şart değildir (Kahveci, 2007: 92).

2 Hüsrev Bey'in, 1480 civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Ferhad Bey, annesi II. Bayezid›in kızı Selçuk Sultan'dır. Belgrad'ın fethinden (1521) sonra Bosna sancak beyliğine getirildi. 1525 yılında kısa bir süre görevinden alındı. Daha sonra yeniden Bosna sancak beyliğine getirildi ve bu defa 1533 yılına kadar görevde kaldı. 1536›da üçüncü defa Bosna sancak beyliğine tayin edilen Hüsrev Bey 1541'de vefat etmiştir. Yaklaşık on yedi yıl kadar Bosna sancak beyliği görevinde kalan Hüsrev Bey, halk arasında Gazi Hüsrev olarak tanınmış, Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan tesisler yaptırmıştır. Saraybosna'nı İsa Bey'den sonra ikinci kurucusu olarak Gazi Hüsrev Bey gösterilir (Okiç, 1996: 453-454).

3 Bu durum Osmanlı kanunnâmelerinde izah edilmiştir: "ve mu'amele-i şer'iyye edenin onun (10) on birden (11) ziyadeye etdürmeyeler". Kanun maddesi için bkz. (Akgündüz, 1991: III/93).

İslâm hukukçuları evliliği, karı koca arasında beraber yaşamayı gerektiren, taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akid (Aydın 1985: 13) şeklinde tanımlamışlardır. İncelenen dönemde nikâh akidlerinin bir kısmı mahkemede kadı huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Murad ve Hani çifti arasındaki evlilik bir müddet sonra bozulmuş ve boşanma ile sonuçlanmıştır. Murad, Hani'yi boşadığını mahkemeye vekilleri aracılığıyla bildirmiştir. Hani ise Ali adında bir şahıs ile nikâhlandığını ifade etmiştir. Ali'nin kabulü ile nikâh işlemi kadı huzurunda tamamlanmıştır (SŞS, 88: 4/2. Evasıt-ı Muharrem 964/Kasım 1556) Hüsniye binti Hüseyin mahkemede Piri bin Derviş ile nikâhlandığını, kocasının vatan-ı aslisine kendi isteğiyle gitmeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. Kocası da bu ifadeyi tasdik etmiştir (SŞS, 88: 19/3. Evail-i Safer 964/Ekim 1556) Bu kayıtlar incelenen dönemde nikâh işlemlerinin bir kısmının mahkemede yapıldığını göstermektedir.

Boşanan çiftlerin yeni bir nikâh akdiyle bir araya gelmeleri mümkündür. Huri binti Ali ile Memi bin Ferhad daha önce boşanmışlardır. Evail-i Zilkade 964/Ağustos 1557 tarihinde mahkemeye başvuran Huri ve Memi, tecdid-i nikâh ile evlenmişlerdir. Huri Hatun, kocasından daha önceki boşanmadan dolayı 200 akçe mehir ve 130 akçe nafaka hakkını aldığını ifade etmiştir (SŞS, 88: 278/2).

Saraybosna'da nikâh ile ilgili yaşanan bazı ilginç olaylar da mahkemeye yansımıştır. Şubat 1557 tarihli kayda göre Mustafa bin Mehmed, Hasan voyvodayı Sofya'dan Hadice isimli bir cariyeyi getirmek üzere görevlendirmiştir. Hadice'yi daha önceden satın alan Memi, Sofya kadısı huzurunda Hadice'nin kendi cariyesi olduğunu ispatlamıştır. Mustafa, Hadice ile nikâhlanmadığı sürece kendisine teslim edilmemesi üzerine onunla nikâhlandığını ve Yenipazar ve Vişegrad'da iki ay birlikte kaldıktan sonra Hasan voyvodanın Hadice'yi alıp götürdüğünden şikâyetçi olmuştur. Hasan ise Hadice'nin nikâhlı karısı olduğunu ifade etmiş ve dava sona ermiştir (SŞS, 88: 62/1. Evail-i R. 964/Şubat 1557). Daha sonra görülen bir davada ise Hasan ile Mustafa arasındaki husumetin sona erdiği ve bu hususta birbirlerinden şikâyetçi olmayacakları karara bağlanmıştır (SŞS, 88: 81/2.Evasıt-ı R. 964/Şubat 1557).

Mehir

Mehir, sözlükte ücret manasına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmektedir (Aydın, 2003: 389). Ekonomik bir güvence olarak mehir kadının tasarrufundadır ve erkek ancak kadının rızası dâhilinde bu maldan faydalanabilmektedir.[4] Mehir, nikâh akdi esnasında zikredilmese dahi kadın lehine bir alacak olarak doğmaktadır (Karaman, 2007: 324).

Mehir, mehr-i müsemmâ ve mehr-i misil diye ikiye ayrılır. Tarafların üzerinde anlaştıkları mehire mehr-i müsemma, mehrin miktarının tespit edilmediği veya üzerinde şüpheye düşüldüğü takdirde kızın emsal ve akranlarının mehri göz önüne alınarak tespit edilen mehire ise mehr-i misil denir (Aydın, 1985: 31-32). Mehir peşin ödenebileceği gibi bir kısmı peşin bir kısmı daha sonra ödenebilirdi. Peşin ödenen kısmına mehr-i muaccel, daha sonra ödenen mehir ise mehr-i müeccel olarak ifade edilmektedir (Aydın 1985: 32). Nikâh akidlerinde tespit edilen mehir miktarları farklılık göstermektedir. 10.000 akçe (SŞS, 88: 39/1) gibi yüksek bir meblağ olabileceği gibi daha farklı miktarlar da söz konusudur. Rahime binti Ferhad, Niğbolu sancağından Hüseyin bin Ali ile 400 akçelik müsemma mehr-i müeccel ile nikâhlandığını ve kocasının vatan-ı aslisine birlikte gideceklerini mahkemede ifade etmiş kocası da bunu tasdik etmiştir (SŞS, 88: 213/3. Evahir-i B.964/Mayıs 1557).

Kocaları ölen kadınların bir kısmı mehir alacaklısı olarak mahkemeye başvurmaktaydı. Bu sayede mehir miktarları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Ancak bu miktarlar evlilik sırasında belirlenen miktarlar mı ya da mehir borcunun bir kısmı mı bunu tam olarak tespit etmek her zaman için mümkün değildir. Fatma binti Mustafa, vekili aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Vekilinin ifadesine göre Fatma'nın, ölen kocasından 4000 akçe mehir alacağı olduğunu beyan etmiştir. Müslümanların araya girmesiyle 1000 akçe üzerinde sulh yapılarak tahsil edilmiştir (SŞS, 88: 43/4. Evahir-i Ra. 964/Ocak 1557). Fatma binti Kara Hasan, merhum kocası sipahi Mehmed Bey'in mirasından mehr-i müeccel olarak 4000 akçelik hakkını vekili aracılığıyla beytülmal emininden almıştır (SŞS, 88: 151/1. Evahir-i C. 964/Nisan 1557). Rukiye binti Hacı Ali vekili vasıtasıyla, Hac yolunda vefat eden kocasından 5000 akçelik mehr-i müeccel alacağını vasiden tahsil etmiştir (SŞS, 88: 166/3. Evahir-i C. 964/Nisan 1557). Belirtilen bu miktarlar mehir miktarı hususunda bazı örneklerdir. Bu kayıtlar aynı zamanda kadınların mehir haklarını evlilik süresi içinde elde edemediklerini göstermektedir. Nikâh kayıtları az olduğu için mehir miktarı hakkında daha fazla malumat elde edilememiştir.

Boşanma

Boşanma, evli çiftlerden birinin ya da her ikisinin kendi istekleriyle ile toplumda geçerli norm veya adetlere göre evlilik birliğini sona erdirmesidir (Özkalp, 2005: 155). İslâm hukukunda evliliğin sona ermesi talak olarak adlandırılır. Talak; kocanın veya bazı istisnai durumlarda kadının ya da her ikisinin irade beyanıyla ya da hâkimin kararıyla evliliğin sona erdirilmesidir (Aydın, 1985: 35). Talak; kocanın tek taraflı irade beyanıyla yaptığı boşanma, anlaşmalı boşanma (muhâlaa) ve hâkimin kararıyla meydana gelen boşanmaları içine alır (Aydın 1985: 36). Osmanlı toplumunda boşanma çok yaygın değildi. 1578-1581 yıllarında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Salomon Schweigger, Osmanlı toplumunda boşanma hususunda izlenimleri şunlardır: "*bir adamın evlendikten kısa süre sonra boşanması ve bir başka kadınla evlenmesi öyle gürültüsüz, patırtısız, sıkıntısız olmaz... eğer bir adam karısını boşarsa, kadın bütün elbiselerini, mücevherlerini, değerli eşyalarını alıp gider... boşanan çift, evlilik sırasında çocuk sahibi olmuşsa oğlanlar babaya bırakılır, kızlar ise anaya verilir*" (Schweigger ,2004: 210). Salomon Schweigger'in Osmanlı toplumuna dair bu tespiti oldukça yerindedir. Buna karşılık evli çiftlerin az da olsa boşanmak üzere mahkemeye başvurduğu da bir vakıadır. İncelenen dönemde Saray şehrinde en fazla karşılaşılan boşanma şekli anlaşmalı boşanma idi. Bunun yanı sıra kocanın tek taraflı irade beyanıyla yapmış olduğu boşama da söz konusu idi. Aile hukuku bağlamında nikâh kayıtlarıyla kıyaslandığında boşanma davaları sicillerde daha fazla yer almıştır.

Boşanma işlemini kayda geçirmek hem kadın için hem de erkek için bazı nedenlerden dolayı gerekli bir işlemdi. Evliliğin sona erdiğinin ilanı, yeni bir evlilik yapmanın yolunun açılması ya da kadınların daha sonra hak talebinde bulunmalarının engellenmesi bu nedenler arasında sayılabilir. Katib Hacı Haydar Camii Mahallesi'nden Hasan bin Abdullah, Selime binti Ali'yi üç ay önce boşadığını mahkemede

4 Kur'an'da bu durum, "Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin." Nisâ, 4/4, "...Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur..." şeklinde yer almaktadır (Nisâ, 4/24).

ikrar etmiş, kadının vekili de bunu tasdik etmiştir (SŞS, 88: 5/2. Evail-i Ş. 964/Haziran 1557). Mehmed Paşa'nın adamlarından Yusuf bin Abdullah, Zeliha binti Abdullah'ı altı ay önce boşadığını mahkemeye bildirerek boşanma işlemini kayda geçirmiştir (SŞS, 88: 224/1. 20 M. 964/23 Kasım 1556).

Kocanın boşamayı ifade eden irade beyanı kayıtsız ve şartsız olabileceği gibi, geciktirici bir şarta veya vadeye bağlanabilir. Geciktirici bir şarta bağlanan boşanmaya *muallâk talak* ve vadeye bağlanan boşanmaya ise *muzâf talak* denir (Aydın, 1985: 41). Şarta bağlı boşanma hüküm ve neticelerini şartın gerçekleşmesi anında meydana getirir (Cin, 1976: 59). Mahmud Mescidi Mahallesi'nden Hani binti Abdullah, vekili aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Vekil ifadesinde, Hani'nin kocası üç ay içerisinde Bosna şehrine geri dönmez ise karısının şartlı olarak boş olacağını ve bu hususta Necmeddin bin Hacı Ali'yi vekil olarak görevlendirdiğini beyan etmiştir. Necmeddin bu iddiayı inkâr etmiş, Hani Hatun'un vekilinden beyyine talep olunmuştur. İki Müslüman, Hani Hatun vekilinin lehine şahitlik yapınca kadı talaka hükmetmiştir (SŞS, 88: 3/2. Evasıt-ı M. 964/Kasım 1556).

Anlaşmalı boşanmaların kayda geçirilmesinde hemen hemen aynı kalıp ifadeler kullanılmaktaydı. Bir boşanma davasında Rahime binti Hasan'ın mahkemede verdiği ifade şu şekildedir: "Zevcim Mehmed bin Mahmud zimmetinde olan iki bin akçe mehr-i müeccelemi mezbur Mehmed'e hibe ve temlik eyledim ve iddetim nafakasından zimmetin beri eyledim ve veledlerimin hadaneleri davasından feragat eyledim. Zevcim Mehmed ile mehir ve nafaka ve kisveye müteallık vech-i mine'l-vücûh dava ve nizam kalmadı". Mehmed, bu ifadeleri onaylamış ve karısı Rahime'yi bain-i talak ile boşadığını beyan etmiştir (SŞS, 88: 402/2. Evasıt-ı Ca. 964/Mart 1557).

Anlaşmalı boşanma davaları incelendiğinde genellikle kadınların mehir, nafaka ve iddet nafakası gibi birçok hakkından feragat ettiği anlaşılmaktadır. Hatta kimi zaman kocasına mal ya da para vererek evlilik birliğini sonlandıran kadınlara da rastlanmaktadır.[5] Ayşe binti Temurhan, vekili Bali aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Ayşe mehir, nafaka ve iddet nafakasını kocasına bağışlamıştır. Bunun yanı sıra atlas kaftan ve feraceyi kocasına hibe etmiştir. Kocası Hacı Dursun bain-i talak ile boşadığını mahkemede beyan etmiştir (SŞS, 88: 308/3. Evasıt-ı Z. 964/Ekim 1557).

Boşanma kimi zaman şiddetli geçimsizlikten kimi zaman da kocadan izinsiz hareket etmekten kaynaklanmaktaydı. Cafer bin Elihan, karısı Ayşe binti Veli'nin kendisinden izin almadan mahallede gezip dolaştığından dolayı boşadığını ifade etmiştir. Ayşe'nin annesi de bu durumu tasdik etmiştir (SŞS, 88: 122/5. 28 C. 964/28 Nisan 1557). Bu boşanma şekli kocanın tek taraflı irade beyanıyla yapılan bir talaktır.

Boşanma, bazı sonuçlar doğuran işlemdir. Aslında evliliğin bir neticesi olan mehir talebi, genellikle boşanma ya da kocanın vefatıyla mahkemeye intikal eden meselelerden birisi idi. Hüma binti Murad, kocası Hacı Mahmud bin Ali'den boşandığını ve 200 akçe mehir alacağı olduğunu beyan etmiştir. Hacı Mahmud, mehir borcunu kabul etmiştir (SŞS, 88: 131/3. Evail-i C. 964/Nisan 1557). Sultani binti Temur nam kadın, boşandığı eski kocasından 1000 akçe mehir alacağı olduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat etmiştir. Davalı Kenan Halife bin Abdullah, 1000 akçelik mehirin 800 akçesinin karısı tarafından kendisine hibe edildiğini belirtmiş ve şahitlerle bunu ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme mehir borcu olarak 200 akçenin kadına ödenmesine karar vermiştir (SŞS, 88: 293/3. Evahir-i Za. 964/Eylül 1557). Nuriye binti Mehmed, vekili aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Nuriye boşandığı kocasından mehir ve iddet nafakasını talep etmiştir. Koca ise bu iddiayı reddetmiş ve 600 akçelik mehirin karısı tarafından kendisine hibe edildiğini ve iddet nafakasından vazgeçildiğini beyan etmiş ve şahitlerin tanıklığı ile davayı kazanmıştır (SŞS, 88: 387/1. Evahir-i S. 965/Aralık 1557). Mehir dışında kadınların bazen eşya, para vs. talepleri de söz konusudur. Nefise binti Hasan, kocası Şadi'den boşandığını ancak çok sayıda elbisesinin Şadi'nin yanında kaldığını belirtmiştir. Bu sorun arabulucuların tavassutuyla çözülmüş ve kocanın karısına 4 altın ödemesine karar verilmiştir (SŞS, 88: 250/1. Evail-i N. 964/Temmuz 1557).

Boşanmadan kaynaklanan sorunlardan birisi de geride kalan çocukların durumuyla ilgilidir. Umur bin Hasan, mahkemede verdiği ifadeye göre Seydiye binti Hasan'ı boşamış ve küçük kızının hadenesi Seydiye'de kalmıştır. Ancak Seydiye yeni bir evlilik yaptığından dolayı kızının hadenesinin[6] kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Seydiye bu durumu doğrulayınca küçük kız babasına verilmiştir (SŞS, 88: 424/4. Evail-i C. 965/Mart 1558). İslam hukukuna göre hadaneyi üstlenecek erkeğin küçüğe yabancı bir kadınla evli olmasının onun ehliyetini etkilemeyeceği genel kabul görmüştür. Ancak aynı durumdaki kadının evli olmasının veya küçüğün mahremi dışında bir erkekle evli bulunmasının hadane ehliyetine etkisi tartışmalıdır. Hanefi hukukçular kadının küçüğün mahremi dışındaki bir erkekle evli bulunmasının hadane ehliyetini ortadan kaldıracağını belirtmişlerdir (Bardakoğlu, 1998: 469). Bu hüküm çerçevesinde yeni bir evlilik yapan Seydiye binti Hasan'ın yanında kalan küçük çocuğunun hadane hakkı elinden alınmıştır.

Nafaka

Nafaka, geçim hususunda lazım olan erzak, eşya ve para anlamına gelmektedir (Pakalın, 1993: II/642). Terim anlamı olarak aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğü ve bu kapsamda yapılan harcamaları içermektedir. Evlilik ve hısımlık nafakası gibi türleri vardır (Erbay, 2006: 282).

Evlilik nafakası kocanın, karısının yiyecek, içecek, giyecek gibi ihtiyaç maddelerini ve sosyal durumuna uygun olarak dayalı döşeli bir meskeni temin etmesidir (Erbay, 2006: 282). Nitekim Kur'an'da kadınların yeme içme, giyim kuşam gibi masraflarının kocalarına ait olduğu ifade edilmiştir.[7] Kadın, nafakanın karşılanmaması veya eksik karşılanması halinde mahkemeye başvurabilirdi. Bu durumda hâkim, tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin ederdi (Erbay, 2006: 282). Mahkemenin takdir ettiği nafaka,

5 Manastır kazâsında anlaşmalı boşanmalarda kadınların haklarının yanı sıra alacaklarından vazgeçen kadınlarla ilgili kayıtlar için bakınız (Koçak, 2019: 280-282).

6 İslam hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Doğumla başlayan hadane süresi kural olarak çocuğun başkalarının hizmet ve himayesine ihtiyaç duymayacağı yeme içme ve giyinme gibi şahsi ihtiyaçlarını bizzat kendisinin görebileceği çağa kadar devam eder. Hanefilere göre hadanenin erkek çocuğun yedi yaşına girmesiyle, kız çocuğun da buluğa ermesiyle sona ereceği görüşündedir. Ancak hadaneyi anne ve anneanne dışında bir kadının üstlenmesi durumunda buluğ beklenmeden kız çocuğun hadanesi dokuz yaşına girmesiyle sona erdirilir (Bardakoğlu 1998: 467-471).

7 "Onların yiyeceği, giyeceği örfe uygun olarak babaya aittir.." (Bakara, 2/233).

aslında kadınlara verilen bir çeşit borçlanma iznidir (Abacı, 2001: 168). Kocanın karısına, nafaka borcuyla mükellef olabilmesi için sahih bir nikâh akdinin olması ve kadının fiilen evliliğe hazır bulunması gerekir (Aydın, 1985: 32). Nafaka, evlilik boşanma ile sona erdikten sonra kadın iddet beklediği sürede devam eder, iddet bittikten sonra kadının nafaka talep hakkı kalmaz (Aktan, 1992: II/407). Hısımlık nafakası kan bağı bulunan yakınlar arasında söz konusu olur ve yükümlülük karşılıklıdır. İslâm hukukçuları hangi kan hısımlarının birbirinden nafaka alabileceği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hanefî mezhebinde hısımlık nafakası anne, baba, büyükanne ve büyükbabalar; çocuklar ve torunlar ve mahrem yakınlar arasında uygulanır. Hanbelî ve Zeydî mezhebinde usul-fürû başta olmak üzere ashâb-ı ferâiz ve asabe olarak birbirine mirasçı olabilecek yakınlar esas alınmıştır (Erbay, 2006: 283).

İncelenen dönemde Saraybosna'da nafaka işlemleri mahkeme tarafından yürütülmekteydi. Nafaka işlemlerinde başvuruda bulunan taraf daha çok kadınlardı. Kadınların, nafaka talebi ile ilgili mahkemeye başvurularını vekil aracılığıyla değil doğrudan kendilerinin yaptıkları dikkati çekmektedir. Kadınların evlilik süresi içinde nafaka talebiyle ilgili mahkemeye başvuruları oldukça az rastlanan bir durumdu. Kocası tarafından terkedilen Selime binti Hasan, küçük çocuğu ile birlikte kardeşinin evine sığındığını, nafakaya ihtiyaç duyduğunu belirtip kocasından nafaka talebinde bulunmuştur. Kocası İshak bin Abdullah ise köle olduğunu, geçim ihtiyaçlarını karşılayacak maddiyatının olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine mahkeme günlük 2 akçe nafaka takdiri yapmıştır (SŞS, 88: 121/2 28 C. 964/28 Nisan 1557). Mahkemenin takdir ettiği nafaka kadının kocası tarafından ödenmek üzere belirlenen nafakadır.

Evliliğin sona ermesiyle ortaya çıkan iddet nafakası iddet süresi içine kadının ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Boşanmaların büyük bir kısmı anlaşmalı boşanma olduğu için kadınların genellikle mehir ve nafaka haklarını kocalarına bağışladığı görülmektedir. Boşandıktan sonra iddet nafakasını talep eden bir kadının mahkemeye yaptığı başvuru reddedilmiştir. Kocanın ifadesine göre kadın iddet nafakası hakkından vazgeçmiştir. Şahitlerin de bu yönde şehadet etmesiyle kadın davayı kaybetmiştir (SŞS, 88: 387/1. Evahir-i S. 965/Aralık 1557).

Vefat eden kişilerin çocuklarına nafaka bağlanması en sık karşılaşılan durumlar arasındaydı (SŞS, 88: 218/3, 221/2, 238/4, 270/2). Yetim kalan çocuklara babalarından kalan mirasın nafaka olarak kullanılabilmesi için vasi ataması yapılırdı ve nafaka için yapılacak harcamalar vasi aracılığıyla ve mahkeme kontrolünde gerçekleştirilirdi (SŞS, 88: 351/2. 15 M. 965/7 Kasım 1557). Sinan Voyvoda Hatunu Mescidi mahallesinden olup vefat eden Hasan bin Hıdır'ın yetim kalan oğlu için annesinin talebi ile mahkeme tarafından günlük 1 akçe nafaka takdiri yapılmıştır. Nafaka ölen adamın müellefatından karşılanacaktı (SŞS, 88: 34/2. Evasıt-ı Ra. 964/Ocak 1557). Hâce İdris Mescidi Mahallesi'nden Emire binti Yunus vekili aracılığıyla yetim kalan üç çocuğu için nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme çocuklara kalan mirastan karşılanmak üzere günlük her bir çocuk için 1 akçe nafaka ödenmesine karar vermiştir (SŞS, 88: 71/4. Evasıt-ı R. 964/Şubat 1557). Mahkeme, günlük nafaka ödemesi dışında mirastan toplu ödeme yapılmasına da karar verebilmekteydi. Ayşe binti Hasan, kocası Hasan'ın vefat ettiğini, geride üç çocuk bıraktığını ifade ettikten sonra kocasının terekesinden karşılanmak üzere nafaka talep etmiştir. Mahkeme senelik olarak çocuklardan Mustafa'ya 250 akçe, Ali'ye 120 akçe, Zeliha'ya 60 akçe ödenmesine karar vermiştir (SŞS, 88: 210/1. 23 B. 964/22 Mayıs 1557).

Nafakanın karşılanabilmesi için kimi zaman gayrimenkul satışı yapılmaktaydı. Kemal Mescidi Mahallesi'nde sakin olup vefat eden Kuyumcu Mahmud'un yetim kalan kızı Ayşe geçim sıkıntısı yaşadığından bahisle, babasından kalan evin satışı için vasi aracılığıyla mahkemeden izin talep edilmiştir. Adı geçen mahallede bulunan ev, vasi tarafından 2600 akçeye satılmıştır (SŞS, 88: 88/1. Evahir-i R. 964/Şubat 1557).

Nafaka takdirine dair başka bir örnek ise kaçan köle ya da cariyelerle ilgiliydi. 13 Cemaziyelevvel 964/14 Mart 1557 tarihli kayda göre Boğdanlı ve Hırvat asıllı bir cariye yakalanıp mahkemeye getirilmiştir. Cariye, kaçak durumda olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine günlük 2 akçe nafaka takdir edilmiş ve cariye, zabıta vekiline teslim edilmiştir (SŞS, 88: 104/3).

Boşanan kadınların, bakımını üstlendikleri çocukların nafakası için mahkemeye başvuruları oldukça sık karşılaşılan bir durumdu. Orta Mahallesi'nden Fatma binti Hüseyin, kocasından boşandığını kızı Kerime ile birlikte yaşadığını ve nafakaya ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir. Kızının babası Ferhad'ın mal varlığından karşılanmak üzere günlük bir akçe nafaka ödenmesine karar verilmiştir (SŞS, 88: 204/1. 25 B. 964/24 Mayıs 1557). Cihan binti Mehmed, kocası Hacı Ali'den boşandığını ve küçük bir çocukla yaşamak durumunda kaldığını ancak Hacı Ali'nin nafaka ödemesini yapmadığından hareketle şikâyetçi olmuştur. Hacı Ali, bu ifadeyi kabul etmiştir. Mahkeme küçük çocuğun nafakası ve sair ihtiyaçları için nafaka ödenmesine karar vermiştir (SŞS, 88: 200/2. Evasıt-ı B. 964/Mayıs 1557).

Gayrimenkul Satışları

İncelenen dönemde gayrimenkul satışları içerisinde ev, dükkân, bağ, bahçe, bostan, değirmen vs. yer almaktadır. En çok alım-satımı yapılan gayrimenkul ise ev idi. Ev satışı hüccetleri belirli bir kalıba göre kayda geçirilmiştir: Satıcının adı ve mahallesi, evin bulunduğu mahalle ve konumu, evin müştemilatı ve varsa diğer ek birimler kaydedilmiştir. Satın alan kişinin adı ve mahallesi, satış miktarı ve satış türü (peşin, vadeli, kesin satış, geri almak üzere satış gibi), satış meblağının ödendiğini belirten ikrar-kabul ve satışın gerçekleştirildiği tarih yer almaktadır (SŞS, 88: 53/2. Evail-i R. 964/Şubat 1557). Pek çok ev satış kaydı bu düzene göre mahkeme defterine yazılmıştır.

Ev satışlarının büyük çoğunluğu kesin satış hükmündedir. Bazı ev satışı işlemleri ise bey' bi'l-vefâ şeklinde deftere kaydedilmiştir. Yunus bin Hacı Hasan, 3 Cemaziyevvel 964/4 Mart 1557 tarihinde, Hacı Seydi Mescidi Mahallesi'ndeki evini bahçesi ve müştemilatıyla beraber bir yıl vade ile bey' bi'l-vefâ yöntemiyle Ömer bin Hüseyin'e satmıştır (SŞS, 88: 94/4). Burada bahsedilen satış işlemi kesin bir satış değildir. Başka bir sicil kaydında bey' bi'l-vefâ türünden satışın ayrıntıları açıklanmıştır. Bali bin Mustafa, Hacı Seydi Mescidi Mahallesi'ndeki evini Mustafa bin Hasan'a altı ay vade ile bey' bi'l-vefâ türünden satmıştır. Satış fiyatı olarak 1160 akçe belirlenmiş, şayet vade sonunda Bali 1160 akçeyi Mustafa'ya geri ödemezse evin satışı gerçekleşmiş olacaktır (SŞS, 88: 53/2. Evail-i B. 964/Mayıs 1557). Geri almak üzere satış akdi denilen bey' bi'l-vefâ, Mecelle'de; "bir kimse bir malı ahara semeni reddettik de geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır" şeklinde tanımlanmıştır (Öztürk, 1973: 166, m.118). Bey' bi'l-vefâ kesin satış işlemi değildir. Daha çok borç para veren tarafın alacağını güvence altına alınmasını temin eden bir sözleşmedir. Bey' bi'l-vefâ akdi çerçevesinde yapılan gayrimenkul satışı işlemi, bedel geri ge-

tirildiğinde satış işlemi iptal edilmekte, satışa konu edilen mülk asıl sahibine geri verilmektedir. Belirlenen vade sonunda paranın iadesi söz konusu olmazsa bey‘ bi’l-vefâ akdi kesin satış işlemine dönüşmektedir (Çakır, 2015: 598-600). Bu akid, enflasyonun mevcut, faizin ise yasak olduğu bir dönemde borçlanmayı kolaylaştırmakta, borç para veren kişinin parasını güvence altına almaktadır.

Gayrimenkul alım-satımı hüccetleri alıcı ve satıcıların kimlikleri yönünden değerlendirildiğinde Müslümanlar ile zimmîler arasında (SŞS, 88: 52/2) ya da zimmilerin kendi aralarında (SŞS, 88: 70/3, 119/1) gayrimenkul alım satımı yaptıklarına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra zimmi kadınlar gayrimenkul alım-satımı hususunda kadı mahkemesini kullanmışlardır (SŞS, 88: 157/1).[8] Müslüman kadınların gayrimenkul satın aldığı (SŞS, 88: 77/2, 305/3) ya da ev satış yaptığına dair (SŞS, 88: 24/4, 78/2, 107/1, 147/2, 190/3, 204/5, 244/4, 257/3, 327/4, 334/1, 353/1, 362/3, 402/5, 426/1) çok sayıda örnek mevcuttur. Müslüman kadınların daha fazla gayrimenkul (gayrimenkuller içerisinde ev satışı daha fazla) satışı yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayşe binti Abdullah vekili aracılıyla şehrin varoşunda yer alan evini Toma veledi Marko adlı zimmiye 2150 akçe mukabilinde satmıştır (SŞS, 88: 123/1. Evahir-i C. 964/Nisan 1557). Emine binti İlihan, vekili vasıtasıyla, Ayas Bey Mescidi Mahallesi’ndeki evini ve bostan yerini Mihoyil veledi Marko’ya satmıştır (SŞS, 88: 126/1. Evail-i C. 964/. Nisan 1557). Kadınların gayrimenkul alım-satımında daha çok satıcı konumunda olmaları onların kendilerine miras kalan gayrimenkulleri nakde dönüştürme şeklinde değerlendirilebilir. Bu konuda yapılan araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Faroqhi, 2009: 194-195; Koçak, 2018: 196-199).

Saraybosna’da evlerin müştemilatı hakkında oldukça detaylı bilgiler mevcuttur. Bazı evler müştemilat yönünden zengindir. Hacı Mehmed Bey Camii Mahallesi’nde Hüma Hatun’a ait evin bölümleri şu şekildedir: İki sofa, bir mutfak, iki kiler, bahçe, su pınarı, avlu. Bahsi geçen bu ev Evahir-i Safer 964/Aralık 1556 tarihinde 8000 akçeye satılmıştır. Bazı evlerin bölümleri ise kiler, ahır, bahçe (SŞS, 88: 23/2) şeklinde deftere kaydedilmiştir. Evlerin bazıları iki katlı idi. Bu durumdaki evlerin bölümlerinden söz edilirken alt kat için tahtanî, üst kat için fevkânî tabiri kullanılmaktaydı (SŞS, 88: 359/2) Daha çok zimmilerin yaşadığı şehrin varoş kısmındaki evler daha sade durumda idi ve bu evlerin satış fiyatları düşüktü. Bu evlerin müştemilatı hakkında fazla detaya girilmeden “mezkûr mahdud evi ve bağçeyi cümle tevabi-i ve levahıkı ile” şeklinde deftere yazılmıştır (SŞS, 88: 52/2, 70/3, 123/1).

Satışı yapılan evlerin fiyatları farklılık göstermektedir. Yüksek fiyata satılan evlerden bazılarının satış fiyatı ve evin bulunduğu mahalle şu şekildedir: Hüsrev Bey Camii Mahallesi 18000 akçe (SŞS, 88: 359/2), Cami-i Atik Mahallesi 17000 akçe (SŞS, 88: 127/3), 6600 akçe (SŞS, 88: 298/3), Davud Çelebi Mescidi Mahallesi 12000 akçe (SŞS, 88: 154/3), Hâce Kemal Mescidi Mahallesi 12000 akçe (SŞS, 88: 314/1), 7000 akçe (SŞS, 88: 335/1), 6050 akçe (SŞS, 88: 297/4), Sarrac Ali Mescidi Mahallesi 11500 akçe (SŞS, 88: 205/3), 9000 akçe (SŞS, 88: 23/2), İskender Kethüda Mescidi Mahallesi 10000 akçe (SŞS, 88: 220/1), Hacı İdris Mescidi Mahallesi 9400 akçe (SŞS, 88: 205/3), Çıkrıkcı Hacı Muslihiddin Camii Mahallesi 9000 akçe (SŞS, 88: 408/4), 6900 akçe (SŞS, 88: 65/2), Şeyh Ferruh Camii Mahallesi 9000 akçe (SŞS, 88: 112/1), Mehmed Bey Camii Mahallesi 8000 akçe (SŞS, 88: 25/1), Yahya Paşa Mescidi Mahallesi 7000 akçe (SŞS, 88: 215/3), Hacı Hasan Mescidi Mahallesi 7000 akçe (SŞS, 88: 393/19, Ayas Bey Mahallesi 11200 akçe (SŞS, 88: 294/2), 7000 akçe (SŞS, 88: 119/2), 6000 akçe (SŞS, 88: 126/1), Armağancı Sinan Mescidi Mahallesi 6400 akçe (SŞS, 88: 191/3), Hacı Süleyman Mescidi Mahallesi 6000 akçe (SŞS, 88: 248/1).

Genellikle şehrin eski mahallelerindeki evlerin fiyatları daha fazla iken, zimmilerin yaşadığı Varoş kesimindeki evlerin fiyatları düşüktü. Burada yer alan evlerin bazıları 700-750 akçeye satışı yapılmıştır (SŞS, 88: 52/2, 70/3). Bunun yanı sıra Haraccı Muslihiddin Mescidi, Hacı Seydi Mescidi, Sinan Voyvoda Hatunu Mescidi, Balık, Haseki Mescidi, Hacı Memi Mescidi, Davud Çelebi, Hacı Mehmed, Yakub Paşa Mescidi mahallelerinde satışı yapılan evlerin fiyatları 300 akçe ile 470 akçe arasında değişmektedir (SŞS, 88: 68/1, 77/3, 110/2, 163/1, 204/5, 280/3, 296/2, 305/3, 335/2, 377/1).

Sonuç

Bosna bölgesine yönelik Osmanlı akınları XIV. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. II. Murad döneminde Hodidjed ve çevresi, Saray Ovası ile beraber Osmanlı idaresi altına girmiştir. 1463’te Bosna’nın tamamı Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra bölgede bir sancak kurulmuştur. XVI. yüzyılda Bosna sancağının sınırları genişlemiş ve Hersek, Klis, Pakrats ve Krka gibi komşu sancaklar için merkezi konumda bir sancak özelliği taşımıştır. İlk başlarda sancağın merkezi Saraybosna idi. 1552’den itibaren sancağın merkezi Banaluka’ya taşınmıştır. 1580 yılında askerî ve stratejik ehemmiyetinden dolayı Bosna, eyâlet haline getirilmiştir. Türk fethinden sonra Bosna sancağında yer alan şehir ve kasabaların nüfusu artmış ve ekonomik yönden gelişmiştir. Saraybosna şehrinin gelişmesinde Gazi Hüsrev Bey’in katkıları oldukça fazladır. Bu incelemede ana kaynak olarak Saraybosna kazâsına ait şer‘iyye sicili kullanılmıştır. 1556-1558 tarihli ve 442 sayfadan oluşan defterde, gayrimenkul satışı, borç ve alacak meseleleri, miras, evlenme boşanma, kölelik, çiftlik ve baştina tasarrufu meseleleri, vakıflar, kefalet, nafaka ve bazı hukukî sorunlarla ilgili dava kayıtları yer almaktadır. Mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Müslümanlar ile zimmiler arasında alım satım, kefalet, borç meseleleri şeklinde ilişkiler söz konusudur. XVI. yüzyıl ortalarında Saray şehrinde çok sayıda vakıf mevcuttu. Bunlar arasında Hüsrev Bey, İsa Bey ve Kemal Bey’in kurmuş olduğu vakıfları öne çıkmaktadır. İncelenen dönemdeki vakıfların bir kısmının kurucuları kadınlardı. Vakıfların ticarî hayata ciddi katkı sağladıkları anlaşılmaktadır. Vakıf sermayesi ile emek-sermaye iştiraki olarak bilinen mudarebe türü ortaklık kurulmasının yanı sıra başta tüccar ve esnaf olmak üzere para gereksinimi duyan pek çok kişiye kredi veriliyordu. Vakıflara ait paranın enflasyon karşısında değerinin korunması için muamele-i şer‘iyye akdi ile borç verildiği görülmektedir. Ev satışlarının büyük çoğunluğu kesin satış hükmündedir. Bazı ev satışı işlemleri ise bey‘ bi’l-vefâ şeklinde deftere kaydedilmiştir. Bey‘ bi’l-vefâ kesin satış işlemi değildir. Daha çok borç para veren tarafın alacağını güvence altına alınmasını temin eden bir sözleşmedir. Bu akid, enflasyonun mevcut, faizin ise yasak olduğu bir dönemde borçlanmayı kolaylaştırmakta, borç para veren kişinin parasını güvence altına almaktadır. Müslüman erkeklerin zimmi erkeklere, zimmi şahısların kendi aralarında gayrimenkul alım satımı yaptıkları kayıtlarda yer almaktadır. Bunun yanı sıra zimmi kadınlar da gayrimenkul alım-satımı hususunda kadı mahkemesini kullanmışlardır. Müslüman kadınların gayrimenkul satın aldığı ya da ev satış yaptığına dair çok sayıda örnek mevcuttur. Müslüman kadınların daha fazla gayrimenkul satışı yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

8 Zimmi kadınların alım-satım hususunda kadı mahkemesini kullandığına dair ayrıntılı bilgi için bakınız (Çakır, 2014: 41-66; Koçak, 2018: 167-210).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Saraybosna Şer'iyye Sicili (SŞC)

Gazi Husrev-Begova Biblioteka (GHB) 88 H.963-965/ M.1556-1558.

Yayınlanmış Eserler

Abacı, N. (2001). *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Acar, H. İ. (2007). Nişan, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* XXXIII, 152-154.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri (Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri),* III. FEY Vakfı Yayınları.

Aktan, H. (1992). *İslâm Aile Hukuku, Sosyal Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II*. 1992, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 396-433.

Aruçi, M. (2009). *Saraybosna*, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXVI, 128-132.

Aydın, M. Â. (2003). Mehir, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, 389-391.

Aydın, M. Â. (1985). *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1998). Hidane, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XVII, 467-471.

Boskov, V., & J. Samic. (1979). Turski dokumenti o slovenačkom robiju u Sarajevu U 16. Vijeku, *Zgodovinski Časopis Historical Review*, XXXIII, 5-12.

Cin, H. (1976). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Çakır, İ. E. (2015). *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*. Yeditepe Yayınları.

Çakır, İ. E. (2014). Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XXI, 41-66.

Darkot, B. (2001). Bosna-Saray, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, II, 735-736.

Djurdjev, B. (1992). Bosna-Hersek, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, VI, 297-305.

Emecen, F. (1992). Bosna Eyaleti, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, VI, 296-297.

Erbay, C. (2006). Nafaka, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XXXII, 282-285.

Evliya Çelebi. (2014). *Seyâhatnâme (V. ve VI. Cilt) İndeksli Tıpkıbasım*. (haz: S. A. Kahraman), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, S. (1996). Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 454-458.

Faroqhi, S. (2009). *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*. Türkiye İş Bankası Yayınları.Gedikli, F. (1998). *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*. İz Yayıncılık.

Gedikli, F. (2005). Yeni Bulunmuş Bir Bosna Mahkeme Defteri: Hicri 1203-1288 (1788-1871) Tarihleri Arasında Bosna'da Toplumsal Hayat, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Cilt, I. Kısım, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 569-600.

Gül, A.R. (2005). Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XLVI(I), 43-83.

Günay, V. (2003). Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/II, 71-82.

İnalcık, H. (1942). Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna, *Tarih Vesikaları*, II/IX, 178-187.

İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar, *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, III, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 20-44.

İnbaşı, M. & Kul, E. (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnciciyan, L. & Andreasyan, H. D. (1974). Osmanlı Rumeli'si Tarih ve Coğrafyası. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, 101-152

Kahveci, N. (2007). İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık. Rağbet Yayınları.

Kallek, C. (2005). Mudârebe, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XXX, 359-363.

Karaman, H. (2007). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. (12. Baskı), Ensar Neşriyat.

Kaya, S. (2007). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kur'an-ı Kerîm Meali. 2004, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Koçak, Z. (2018). Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, VII, 167-210. [Crossref]

Koçak, Z. (2019). *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730).* Gece Kitaplığı.

Koçak, Z. (2021). Ayntab Mahkemesinde Kadınların Hak Arama Mücadelelerine Dair Bazı Değerlendirmeler (1600-1650). *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, IV, 15-36.

Nagata, Y. & Nagata M. (1999). Saraybosna Şer'iyye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme, *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler.* Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, 691-724.

Okiç, M. T. (1996). Gazi Hüsrev Bey, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XIII, 453-454.

Oruç, H. (2005). 15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı, *OTAM-Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XVIII, 249-271. [Crossref]

Oruç, H. (2012). Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları- 19.Yüzyıl İlk Yarısı), *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 67-88.

Oruç, H. (2009). Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları. *Belleten*, 73, 645-670. [Crossref]

Özkalp, E. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Ekin Kitabevi.

Öztürk, O. (1973). *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Pelidija, E. & Emecen F. (2000). Îsâ Bey, *TDV* İslâm Ansiklopedisi, XXII, 475-476.
Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (çev. S. T. Noyan), Kitap Yayınevi.
Yardımcı, M. E. (2006). *15. ve 16. Yüzyıllarda Bir Osmanlı Livası Bosna*. Kitap Yayınevi.
Zlatar, B. (2012). XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 57-61.

Structured Abstract

Ottoman raids on Bosnia region began towards the end of the fourteenth century. Hodidjed and its environs fell under Ottoman rule together with the Sarajevo Plain during the reign of Sultan Murad II. A sanjak was then established in 1463 in the region after the Ottomans had captured all of Bosnia. In the sixteenth century, the boundaries under the Bosnian sanjak (region) expanded to include its neighboring sanjaks of Herzegovina, Klis, Pakrats, and Krka. At first, the center of the sanjak was Sarajevo. It then shifted to Banaluka after 1552. In 1580, Bosnia gained statehood because of its military and strategic importance.

Following the Turkish conquest, Bosnia's old towns and boroughs began to flourish. All cities that had been established by the Turks were done so in strategically appropriate places in order to facilitate communication and transportation. These cities gradually evolved into hubs of industry and commerce.

The contributions of Gazi Hüsrev Bey were particularly important in the development of Sarajevo city. Hüsrev Bey had served as governor of Bosnian sanjak for seventeen years. He had built many religious, commercial and cultural centers – each of which playing a very important role in the Islamization of Sarajevo and its environs. He was also involved in intense conquests and holy wars. Thanks to his contributions, Mr. Gazi Hüsrev is referred to as the second founder of Sarajevo, while Isa Bey is referred to as the first.

There are around seventy neighborhoods mentioned in the Kadi (muslim judge) registry in the period in question. Given that majority of the city's population is Muslim, the names of the neighborhoods are usually named after the founders of local mosques, masjids, zawiyahs, and madrasahs, or after specific individuals. Non-Muslim neighborhoods were enrolled in the registry as either Varoş and Frank neighborhoods.

Various nations lived together in the Ottoman Empire. Court records show (us) that the social and economic relations between Muslims and non-Muslims were highly developed because of the so-called "Nation System" (Millet Sistemi). The aim of that system was to ensure that people of different religious backgrounds lived in peace and harmony. These records show that Muslims and non-Muslims vouched for one another, borrowed and lent money, and even developed sale & purchase contracts. The flourishing Muslim/non-Muslim relations suggest that these relations were based on mutual trust. This was also due to the trust that zimmis (non-Muslim subjects) had in the Ottoman legal system.

In this study the şer'iyye sicili (court records) of kazâ (district) of the Sarajevo was used as its main source. This registry dates between 1556 and 1558, and is 442 pages long. It contains case records related to real estate sales/purchases, debt and receivable issues, inheritances, marriages, divorces, slavery, farm and baştina (inherited land) savings problems, vakıfs (foundations, charities), bails, alimonies, and some legal matters. According to the court records, interactions between Muslims and non-Muslims (largely) took place in the form of trading, bail, and debt issues.

In the mid-sixteenth century, the city of Sarajevo was home to many vakıfs. Those founded by Hüsrev Bey, İsa Bey, and Kemal Bey stand out in particular, among these. Other vakıfs from that period were founded by women. These vakıfs also appear to have made significant contributions to commercial life. Mutual partnerships were made between the vakıfs' capital and mudarebes (aka labour-capital participation). Moreover, loans were given to those in need of money – especially merchants and tradesmen. Money belonging to the vakıfs appears to have been lent to the treaty via a contract (muamee-i şer'iyye) meant to protect its value against inflation.

Gazi İsa Bey's vakıfs started Sarajevo's evolution towards becoming a city. After Isa Bey's death, Bosnian "bannermen" (sanjakbeyler) and leading rulers, alongside wealthy merchants and craftsmen set up their own vakıfs to make Sarajevo both an official sanjak and state center. Vakıfs established in Sarajevo had made significant contributions for both to the city's zoning and settlement. They allowed the city's economic and commercial activities to blossom, and boosted opportunities for production (industry) as well. Vakıfs had brought with them social peace, social assistance, and cohesion. Furthermore, the flourishing and diversification of economic activities also helped Sarajevo's population to grow.

Kadi Court dealt with some matters surrounding family law from the period in question. Among these include records about marriages, divorces, and dowries. Logging divorces was necessary for both women and men alike. Some of the reasons being include proclaiming of the end of the marriage, opening the way for a new marriage, or preventing women from claiming rights later onwards. In consensual divorce cases, women generally waived many rights – for example such as dowry (mehir), alimony (nafaka), and "iddet nafakası" (alimony for the period between the divorce and new marriage).

At the time, Sarajevo's court had carried out all alimony proceedings. Women by and large applied were the ones who applied for alimony. Interestingly, they made their applications in person, and not through a proxy.

Also during the period in question, real estate sales included houses, shops, vineyards, gardens, orchards, and mills. The bulk of real-estate bought/sold were houses. These were logged down in a certain pattern. Moreover, the vast majority of house purchases were final. A number of house purchases were registered in the register as "bey bi'l-vefâ." Bey bi'l-vefâs were not finalized sales; rather, they were contracts that ensured that the receivable of the lending party had been secured. They also facilitated borrowing at a time when inflation was present and interest was prohibited, and secured the lender's money. The records state that Muslim men bought and sold real estate to non-Muslim men or these procedures took place between non-Muslims. Additionally, non-Muslim women also went to the Kadi court to buy and sell real estate as well. There are also many examples of Muslim women buying real estate or selling houses. The records suggest that Muslim women sold more real estate.